

ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
2017/2

ΣΥΝΤΟΜΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ
ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ
ΟΚΤΩΒΡΙΑΝΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

ERIC HOBSBAWM
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΥΣΟΥΡΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΛΟΥΚΗΣ
ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΛΙΔΑΚΗΣ

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΜΠΑΛΤΑΣ
Ιστορικός υλισμός και πολιτική πρακτική:
επιστήμη και πείραμα

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΤΣΩΝΗΣ
Το Κινεζικό Σύνταγμα του 1982:
ένα σοσιαλιστικό Σύνταγμα ή
ο δρόμος για τον καπιταλισμό;

Ρ
Ι
Μ
Η

ΕΞΕΛΕΞΙΜΟΤΗΤΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ
Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI
Biannual Scientific Review

Συντακτική επιτροπή
Θοδωρής Δημητράκος
Γιάννης Κοζάτσας
Κώστας Πασσάς

Επιστημονικοί συνεργάτες
Άρης Αραγεώργης, Ελένη Βλάχου, Reinhard Jung, Δημήτρης Καλτσώνης, Έλενα Μαμουλάκη, Γιώργος Μανιάτης, Ευγένιος Ματθιόπουλος, Σταύρος Μαυρουδέας, Παντελής Μπάγκος, Αριστείδης Μπαλτάς, Ευγενία Μυλωνάκη, Θανάσης Πάνος, Νίκος Παπαδάτος, Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Σταύρος Σταυρίδης, Κώστας Στεργιόπουλος, Γιώργος Φαράκλας, Μαρία Χολέβα, Αλέξανδρος Χρύσης, Στάθης Ψύλλος.

Επικοινωνία
www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας
Γεράσιμος Χολέβας

Σχεδίαση-στοιχειοθέτηση τεύχους
Βασίλης Παπαγεωργίου

Σχεδίαση ιστοσελίδας
Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση
Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 2 – 2017/2

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της σύνταξης	5
--------------------	---

Άρθρα

Ιστορικός υλισμός και πολιτική πρακτική: επιστήμη και πείραμα	9
Αριστείδης Μπαλτάς	

Το Κινεζικό Σύνταγμα του 1982: ένα σοσιαλιστικό Σύνταγμα ή ο δρόμος για τον καπιταλισμό;	31
Δημήτρης Καλτσώνης	

Σύντομο αφιέρωμα στην ιστοριογραφία της Οκτωβριανής Επανάστασης

Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Ρώσικης Επανάστασης;	53
Eric Hobsbawm	

Τα χελιδόνια και οι νυχτερίδες Σχόλιο για το κείμενο του Έρικ Χομπσμπάουμ «Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης;»	65
Δημήτρης Κουσουρής	

Η ρωσική επανάσταση μεταξύ «σεχταριστών» και «κυνηγών μαγισσών»	79
Κώστας Παλούκης	

Από την Οκτωβριανή Επανάσταση στις «Μεγάλες Εκκαθαρίσεις» (1936- 1938): η ερμηνεία της σταλινικής βίας	95
Νίκος Παπαδάτος	

Σκέψεις για την ιστοριογραφία της ρωσικής επανάστασης: από την κοι- νωνική στη νέα πολιτική ιστορία	115
Γιάννης Σκαλιδάκης	

Της σύνταξης

Η Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση *ΚΡΙΣΗ* αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του παρόντος τεύχους της σε ένα γεγονός που συνέβη πριν από 100 χρόνια, αποτελώντας ένα από τα σημαντικότερα ορόσημα του 20ου αιώνα: την Οκτωβριανή Επανάσταση. Μια κοινωνική και πολιτική επανάσταση δεν αποτελεί, βέβαια, ένα επιστημονικό επεισόδιο και ως εκ τούτου δεν είναι αυτονόητο γιατί η επέτειός της μπορεί ή πρέπει να αποτελεί αντικείμενο μιας επιστημονικής επιθεώρησης. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μας συντρέχουν δύο βασικοί, αν και γενικοί, λόγοι προκειμένου κάτι τέτοιο να συμβεί. Από τη μία μεριά, η Οκτωβριανή Επανάσταση, περισσότερο από κάθε άλλο ιστορικό συμβάν πριν από αυτή, ήταν απότοκο του συστηματικού και επιστημονικού τρόπου κατανόησης της κοινωνικής πραγματικότητας η οποία τη γέννησε: του καπιταλισμού. Με άλλα λόγια, η επανάσταση του Οκτώβρη σχετίζεται με το κοσμοθεωρητικό σύστημα του μαρξισμού με τρόπο αξεδιάλυτο. Από την άλλη μεριά, είναι βέβαιο πως η Οκτωβριανή Επανάσταση συντάραξε με έναν μοναδικό τρόπο την ίδια την επιστήμη και την τέχνη, μεταβάλλοντας το κοινωνικό πλαίσιο άσκησής τους και αποκαλύπτώντας τον ρόλο της κοινωνικής δυναμικής, αλλά και των πολιτικών και ιδεολογικών όρων στη διαδικασία κατανόησης του κόσμου ως μια πορεία θεωρητικών ρήξεων και ριζοσπαστικών πρακτικών στάσεων.

100 χρόνια μετά τη νικηφόρα 'έφοδο' των εργατο-αγροτικών μαζών της Ρωσίας 'στον ουρανό', υπό την καταλυτική οργανωτική και πολιτική παρέμβαση των κομμουνιστών, η δράση τους δεν παύει να μας καλεί να την κατανοήσουμε ως *ιστορικό μέγεθος* και ως *πολιτικό ζητούμενο*. Η δράση των μαζών αφορά ακριβώς σε εκείνες τις μοναδικές στιγμές πύχωσης του ιστορικού χρόνου, κατά τις οποίες αναδύεται, σύμφωνα με τον Μαρξ, η 'επαναστατική πράξη' ως σύμπτωση της αλλαγής των συνθηκών με την αλλαγή της ανθρώπινης δραστηριότητας και συνειδήσης. Είναι εκείνες οι στιγμές, κατά τις οποίες η ταξική πάλη συγκεφαλαιώνει με βίαιο τρόπο ολόκληρο το εκμεταλλευτικό παρελθόν της ανθρωπότητας και το αίρει δια μιας, δημιουργώντας βαθιές ασυνέχειες και ανεπίστρεπτους ιστορικούς ορίζοντες. Η δράση των μαζών, συνθλιπτική στη μορφή της και πρωτόγνωρη στο απελευθερωτικό της περιεχόμενο παράγει η ίδια άμεσα *ιστορία*, σε κάθε βήμα της γεννάει και διευρύνει ένα νέο ιστορικό αντικείμενο το οποίο μας καλεί να το κατανοήσουμε και να το αναδείξουμε, να διδαχθούμε και να το κρίνουμε, να ερευνήσουμε την ουσία του και ταυτόχρονα να δοκιμάσουμε τα ίδια τα μεθοδολογικά 'εργαλεία' και τα κριτήριά μας στη βάση του πλούτου του.

Το παρόν αφιέρωμα της *ΚΡΙΣΗΣ* δεν έχει σκοπό να καταπιαστεί με την ιστορία της Οκτωβριανής Επανάστασης *per se*. Η βασική ανησυχία του εστιάζεται σε μια προσπάθεια αναζήτησης της ίδιας της *ιστορίας της ιστορίας*: των όρων, των συνθηκών και των μορφών του ιστορικού λόγου και του αξεδιάλυτου δεσμού του με το επιστημολογικό πλαίσιο κάθε εποχής, τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και ιδεολογικές αφετηρίες και συσχετισμούς. Ως εκ τούτου, η κύρια μέριμνα του παρόντος αφιερώματος είναι *ιστοριογραφική* και *μεθοδολογική*. Ο στόχος του είναι η ανάδειξη –έστω και στον περιορισμένο χώρο ενός τεύχους– της διαδρομής

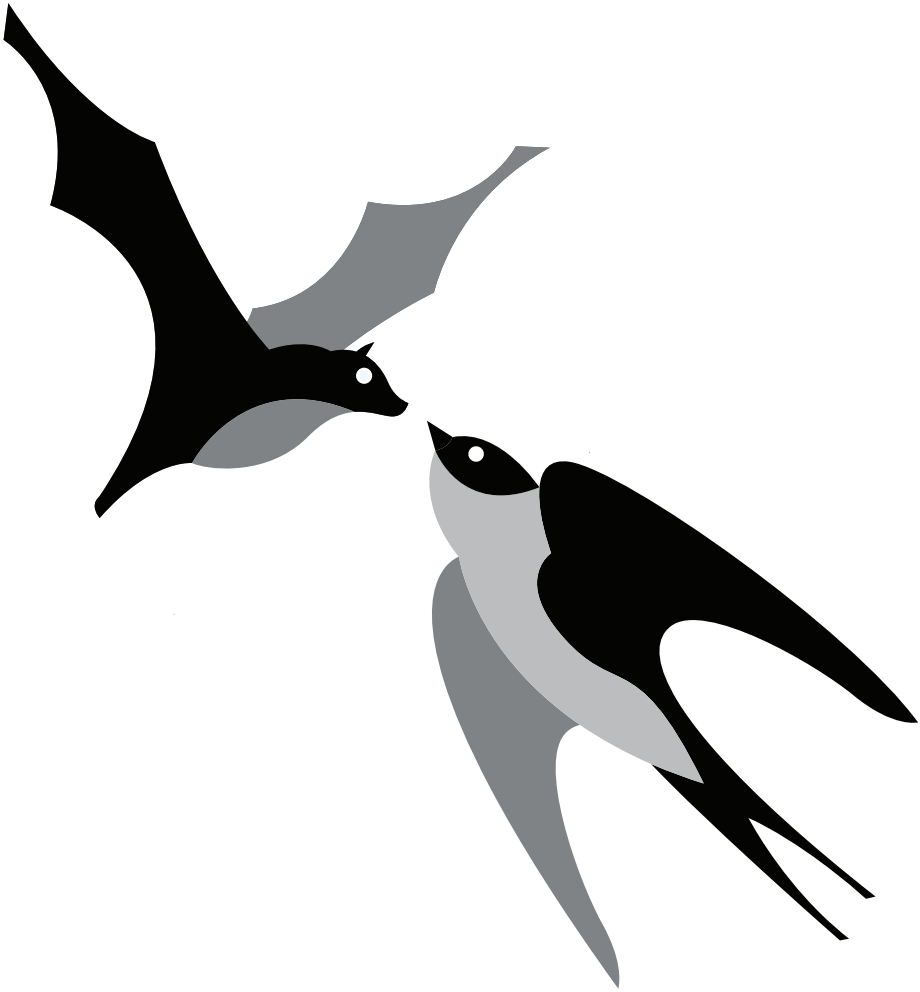
της ιστορικής καταγραφής της πρώτης σοσιαλιστικής επανάστασης από τις αρχές του 20ου μέχρι τις αρχές του 21ου αιώνα. Πολύ περισσότερο, η κατανόηση των σημερινών τροπών του ιστορικού λόγου, των τάσεων, των προοπτικών και της δι-απλοκής του με τις κυρίαρχες ιδεολογικές και πολιτικές κατευθύνσεις της εποχής και τα σύγχρονα διακυβεύματα της ταξικής πάλης, αποτελούν το ενεργό κίνητρο για την επιλογή του συγκεκριμένου αφιερώματος. Η εν λόγω μέριμνα ήταν πάντο-τε ζωτικής επιστημικής και πολιτικής σημασίας, αλλά κατά την γνώμη μας, είναι περισσότερο σημαντική στις σημερινές συνθήκες νίκης της αντεπανάστασης.

Το αφιέρωμα έχει ως επίκεντρο την αναδημοσίευση ενός άρθρου του Έρικ Χομπσμπάουμ (Eric Hobsbawm) –ενός από τους μείζονες ιστορικούς του 20ου αι-ώνα–, γραμμένου περίπου 20 χρόνια πριν (1996), με τίτλο «Μπορούμε να γρά-ψουμε την ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης;». Καθώς ο συγγραφέας του επιχει-ρεί να ταράξει τις συγκαιρινές του βεβαιότητες και να αναδείξει τις εκκρεμούσες προοπτικές, αφήνοντας να αναδυθεί η πραγματική ένταση μεταξύ *ιστορίας* και *ιστοριογραφίας*, το αφιέρωμα δίνει τον λόγο σε τέσσερις ιστορικούς ερευνητές της νεότερης γενιάς, οι οποίοι 100 χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και περίπου 20 χρόνια μετά τις θεωρητικές αιχμές του άρθρου του Χομπσμπάουμ, επι-χειρούν να προσδιορίσουν εκ νέου για τι πράγμα μιλάμε, με ποιους όρους μιλάμε, πού βρισκόμαστε και πού θέλουμε ή, πολύ περισσότερο, πού οφείλουμε να πάμε.

Με την αφορμή αυτής της μικρής εισαγωγής, θα θέλαμε να ευχαριστή-σουμε θερμά τις εκδόσεις Θεμέλιο για την ευγενική παραχώρηση άδειας αναδη-μοσίευσης του άρθρου του Έρικ Χομπσμπάουμ, το οποίο εκδόθηκε στα ελληνικά για πρώτη φορά το 1998 στον τόμο *Για την ιστορία*, σε μετάφραση του Π. Ματάλα.

Σύντομο αφιέρωμα στην ιστοριογραφία της Οκτωβριανής Επανάστασης

Σκέψεις για την ιστοριογραφία της ρωσικής επανάστασης: από την κοινωνική στη νέα πολιτική ιστορία.

Γιάννης Σκαλιδάκης*

Περίληψη

Η ιστοριογραφία της ρωσικής επανάστασης τις τελευταίες δεκαετίες έχει ακολουθήσει τις γενικότερες ιστοριογραφικές τάσεις. Η παλιά πολιτική ιστορία γονιμοποιήθηκε από την κοινωνική ιστορία από τη δεκαετία του '60 και πέρασε μετέπειτα από τον αστερισμό του μεταμοντερνισμού, για να καταλήξει σε μια νέα σύνθεση πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας, γνωστή ως «νέα πολιτική ιστορία». Το παρόν άρθρο σκιαγραφεί αυτήν την πορεία κάνοντας έναν απολογισμό των σκέψεων και προτάσεων που εξέθεσε ο Eric Hobsbawm, αλλά και άλλοι ιστορικοί, είκοσι με εικοσιπέντε χρόνια πριν, την επαύριο της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης. Αξιολογεί τα αποτελέσματα των ιστοριογραφικών τάσεων, τόσο σε επίπεδο ερωτημάτων και ερμηνευτικών σχημάτων όσο και σε επίπεδο μεθοδολογίας, την ίδια περίοδο και θέτει προβληματισμούς για το ζήτημα της πραγματολογικής τεκμηρίωσης σε σχέση με μια «ιστορία των ιδεών». Εξετάζονται σύντομα οι απόψεις των αναθεωρητών ιστορικών για τη σημασία της επανάστασης γενικά ως ιστορικού γεγονότος και ειδικά της ρωσικής επανάστασης και επιχειρείται μια ενδεικτική απάντηση στο επίμαχο ζήτημα της βίας. Προτείνεται, τέλος, η εξέταση της αμέσως επόμενης περιόδου, της σοσιαλιστικής οικοδόμησης, ως συνέχειας της επανάστασης, με τα γόνιμα εργαλεία της κοινωνικής ιστορίας αντί των ιδεολογικών κρίσεων που κληροδοτεί στην ιστορία ιδεών και προσώπων το ευρύτερο ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο.

Εκατό χρόνια μετά τη ρωσική επανάσταση (ας την αποκαλούμε έτσι ακολουθώντας το άρθρο του Eric Hobsbawm) μπορούμε να επαναβεβαιώσουμε ότι η ιστορία της μπορεί να γραφτεί και έχει σε μεγάλο βαθμό γραφτεί όσον αφορά στη μικρή διάρκεια, τη χρονιά 1917-1918, και εξελίσσεται και όσον αφορά στην περίοδο που περιλαμβάνει τον εμφύλιο πόλεμο, όποια όρια και αν του βάλουμε. Δεν ισχύει το ίδιο, όμως, για τη «μεγάλη διάρκεια», την ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, τόσο για αντικειμενικούς όσο και υποκειμενικούς όρους, που θα αναφέρουμε σύντομα στο τέλος αυτού του άρθρου. Εικοσιένα χρόνια μετά το άρθρο του Hobsbawm, πολλά έχουν αλλάξει, όχι μόνο στην εξέλιξη της ιστορικής έρευνας αλλά και στο ιστορικό-πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτή διεξάγεται και ζούμε όλοι μας.

Θα επιχειρήσουμε, στο πλαίσιο του αφιερώματος αυτού και μιας ευρύτερης συζήτησης που ενδεχομένως προκύψει λόγω της εκατονταετηρίδας, να απαριθμήσουμε τις θεματικές στις οποίες η ιστορική έρευνα έχει φτάσει σε συμπεράσματα

* Ιστορικός, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

σε ικανοποιητικό βαθμό. Επίσης, θα αναρωτηθούμε πάνω στην εναλλακτική ιστορία που αναφέρει ο Hobsbawm και γενικότερα στην επιρροή των ιστοριογραφικών τάσεων της τελευταίας εικοσιπενταετίας, όχι μόνο σε ερωτήματα αλλά και σε ζητήματα μεθοδολογίας. Γενικεύοντας, θα σκιαγραφήσουμε την ιδεολογική πάλη πάνω στο ζήτημα της επανάστασης και, τέλος, όπως προαναφέρθηκε, θα προβληματιστούμε πάνω στη συνέχιση της ιστορικής έρευνας για την περίοδο της σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Για χάρη συντομίας, θα θεωρήσουμε ως λίγο-πολύ γνωστό το ιστορικό πλαίσιο της τελευταίας αυτής εικοσιπενταετίας (από την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού στο σήμερα της κρίσης) και την ιδεολογική-πολιτική υποχώρηση που έφερε. Το πιο χαρακτηριστικό αυτής είναι πως δεν υπάρχει ιστορικό, πολιτικό ή και γενικότερης υφής άρθρο που ο συγγραφέας του δεν αισθάνεται την ανάγκη να βασανίσει τους αναγνώστες με το σκιάχτρο του «τέλους της ιστορίας».

«Η κάθε γενιά θέτει τα δικά της ερωτήματα για το παρελθόν», σημειώνει ο Hobsbawm. Αυτό είναι σωστό καθ' όσον γενικό. Για να πάμε όμως παραπέρα, στη θέση της γενιάς θα μπορούσαμε να βάλουμε την κάθε ιστορική περίοδο ή εποχή και, μέσα σε αυτήν, τον τόνο που δίνει η εκάστοτε κυρίαρχη ιδεολογία, οι ιδεολογικές ανάγκες της κυρίαρχης τάξης. Και τα ερωτήματα στην περίπτωση αυτή διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο ορισμένες κατευθύνσεις έρευνας, και η συνακόλουθη μεθοδολογία, καθίστανται δυνατές (επιστημονικές, έγκυρες, θεμιτές, έχουσες νόημα) και άλλες όχι. Αυτό δε σημαίνει πως η ιστορική έρευνα δεν προχωρά, ως άλλος τυφλοπόντικας, μέσα στα «βουνά εγγράφων των σοβιετικών αρχείων» (Hobsbawm) αλλά ότι η «δημόσια ιστορία» ανασύρει και αναπαράγει τα φιλικά προς την κυρίαρχη ιδεολογία σχήματα.

Χρειάστηκαν αρκετές δεκαετίες για να ξεκινήσει η επιστημονική μελέτη της ρωσικής επανάστασης. Μεταξύ του 1967 και του 1969 μια σειρά βιβλίων των Alexander Rabinowitch, Robert V. Daniels, Marc Ferro και Rex A. Wade καθώς και ένας συλλογικός τόμος υπό την επιμέλεια του Richard Pipes σχημάτισαν την πρώτη μαγιά της νέας δυτικής ιστοριογραφίας για την επανάσταση. Οι μελέτες αυτές έθεσαν ερωτήματα στην κυρίαρχη πολιτική ιστορία, όπως τη μονοιθικότητα του Κόμματος των Μπολσεβίκων, τη φύση της Προσωρινής Κυβέρνησης, το ρόλο των άλλων κομμάτων, τη σχέση πολέμου και επανάστασης, το τι ήταν τελικά η Οκτωβριανή Επανάσταση. Άνοιξαν ερωτήματα προς την κοινωνική ιστορία, όπως σχετικά με τις λαϊκές συμπεριφορές και προσδοκίες, και ουσιαστικά εμπέδωσαν την ακαδημαϊκή μελέτη του φαινομένου, που προχώρησε τις δύο επόμενες δεκαετίες, στις οποίες αναπτύχθηκε περαιτέρω η κοινωνική ιστορία με τη μορφή της μελέτης κοινωνικών ομάδων, όπως της εργατικής τάξης (Wade 2004). Η νέα ιστοριογραφία συμπεριέλαβε και τους προοδευτικούς ιστορικούς της περιόδου, όπως τον Ronald Suny και τη Sheila Fitzpatrick. Δεδομένου ότι η κυρίαρχη πολιτική ιστορία έως τότε κινούταν στον αστερισμό του Ψυχρού Πολέμου και αποτελούσε αντικείμενο πολιτικών επιστημόνων (σοβιετολογία) περισσότερο παρά ιστορικών, δεν είναι παράξενο ότι η νέα ιστοριογραφία θεωρήθηκε «αναθεωρητική», προκαλώντας μας σήμερα μια μικρή αμηχανία.

Το 1994 δημοσιεύτηκε ένα άρθρο του ιστορικού Steve Smith για την ιστοριογραφία της επανάστασης «μετά την πτώση του κομμουνισμού». Έχει ενδιαφέρον να ιδωθεί παράλληλα με το άρθρο του Hobsbawm, μιας και τοποθετούταν στην

ίδια «μετακομμουνιστική» συγκυρία, και καθώς ο Smith παρουσίασε μια ερευνητική ατζέντα «για τα επόμενα 20 χρόνια», ενώ ο Hobsbawm προσπάθησε να κωδικοποιήσει τα ιστορικά κεκτημένα της εποχής. Η συγκυρία του πρώτου μισού της δεκαετίας του '90 είναι σημαντική διότι, εκτός όλων των άλλων, η πτώση της Σοβιετικής Ένωσης εκλαμβάνονταν από τους ιστορικούς ως βασική προϋπόθεση ιστορικοποίησής της.

Ο Smith του 1994, παρ' ότι κοινωνικός ιστορικός, μέσα στο πνεύμα της εποχής προανήγγελλε πως η πιο ενδιαφέρουσα ιστορία θα παραγόταν από ιστορικούς που θα ασχολούνταν με την ιστορία ως λόγο [discursivity] μέσα από τη «γεωλογική αλλαγή» που επέφερε η γλωσσολογική στροφή [linguistic turn]. Μέσα σε αυτό το πνεύμα, λοιπόν, πρότεινε τη μελέτη κοινωνικών ομάδων, όχι με βάση κάποιο κοινωνικό-οικονομικό καθορισμό τους αλλά με βάση τις εμπειρίες τους ως ιστορικά υποκείμενα, και επίσης τη μελέτη της ταξικής ταυτότητας, όχι ως κοινωνικού γεγονότος με υλική βάση αλλά μέσα από το λόγο που με βάση την έννοια της τάξης συγκροτεί την κοινωνική πραγματικότητα. Δε χρειάζεται πολλή φαντασία για τις υπόλοιπες προτάσεις του: τον υποκειμενικό καθορισμό των έμφυλων σχέσεων, τις εθνοτικές ταυτότητες ως «φαντασιακές κοινότητες», την ιστορία «στο περιθώριο», το μετασχηματισμό των κοινωνικών ταυτοτήτων, τη διάχυση της εξουσίας, τις νέες μορφές κοινωνικότητας, την αποδόμηση της πολιτικής ιστορίας, την πολιτισμική ιστορία και ούτω καθεξής. Η χαρακτηριστική αυτή απαρίθμηση του περιεχομένου της ατζέντας του μεταμοντερνισμού μάς επιτρέπει, πιστεύω, είκοσι χρόνια μετά, να αξιολογήσουμε το κλίμα της εποχής και να αποφανθούμε πως, όχι, αυτή η ατζέντα δεν έφερε με κανέναν τρόπο τα πιο ενδιαφέροντα πορίσματα για τη ρωσική επανάσταση. Ούτε ο ίδιος ο Smith στο συνθετικό έργο του για την επανάσταση (Smith 2002) ακολούθησε την ατζέντα που ο ίδιος είχε θέσει την προηγούμενη δεκαετία.

Στα τέλη του 1996, ο Hobsbawm έδωσε τη διάλεξη «Μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης;», από την οποία προήλθε το άρθρο-άξονας αυτού του αφιερώματος. Χωρίς να είναι ειδικός στο αντικείμενο αλλά με την τεράστια πείρα του, προσπάθησε να κωδικοποιήσει τα ζητήματα στα οποία υπήρχε πλέον μια γενική συμφωνία ότι αναπόφευκτα θα συνέβαιναν στη Ρωσία του 1917. Αυτά ήταν τα εξής:

- ένα πελώριο κύμα ριζοσπαστικοποίησης το φθινόπωρο του 1917 θα σάρωνε την Προσωρινή Κυβέρνηση
- η Ρωσία θα έβγαινε από τον πόλεμο
- ο τσαρισμός θα έπεφτε
- δε θα γινόταν μια «Γερμανική Οκτωβριανή Επανάσταση»
- μόνο οι Μπολσεβίκοι μπορούσαν να πάρουν την εξουσία αλλά όχι και να την κρατήσουν.

Πριν ασχοληθούμε με τις εναλλακτικές εκδοχές της ιστορίας που έθεσε ο Hobsbawm, μπορούμε να δούμε τι από τα παραπάνω ή άλλα θέματα προχώρησαν ως σήμερα. Το 2008, ένας ειδικός της ρωσικής επανάστασης, ο Αμερικανός ιστορικός Rex A. Wade, έκανε το δικό του απολογισμό της δυτικής (κυρίως της αγγλόφωνης) ιστοριογραφίας του θέματος. Εκκινώντας από τις απαρχές της επιστημονικής ενασχόλησης με το ζήτημα, έθεσε την τομή στην είσοδο της κοινωνικής ιστορίας

με την έννοια της μελέτης των «από κάτω» και την παραδοχή ότι οι «συνηθισμένοι άνθρωποι» (οι μάζες σε άλλη ορολογία) διαδραματίζουν τον κυρίαρχο ρόλο στα μεγάλα γεγονότα και ότι δεν είναι απλά παθητικοί δέκτες των εξελίξεων. Αυτή η παραδοχή αντιστρατευόταν το βασικό συμπέρασμα της ως τότε ιστοριογραφίας ότι η επανάσταση του Οκτώβρη δεν ήταν παρά ένα καλοσχεδιασμένο πραξικόπημα των Μπολσεβίκων που εκτυλίχτηκε, ακριβώς, όπως το είχε σκεφτεί και σχεδιάσει ο Λένιν. Οι κοινωνικοί ιστορικοί, λοιπόν, έθεσαν τα ερωτήματα: ποιες ήταν αυτές οι μάζες, τις οποίες επικαλούνταν και φοβούνταν οι δημοσιολόγοι της εποχής, τι σκέφτονταν και πώς έπρατταν, πώς διαμόρφωναν και άλλαζαν τις πολιτικές τους προτιμήσεις και πώς εντέλει επηρέασαν τα γεγονότα.

Πάρα, λοιπόν, τις διαφορετικές προσεγγίσεις, και ο Wade βρήκε κοινά σημεία στην ιστοριογραφία που επιβεβαίωναν και βάθαιναν το βασικό σημείο που είχε επισημάνει ο Hobsbawm. Την ύπαρξη μιας ολοένα αυξανόμενης κοινωνικής πόλωσης που οδηγούσε αναπόφευκτα στην πτώση της Προσωρινής Κυβέρνησης και στην αποτυχία του μοντέλου μιας δυτικού τύπου κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ενώ η επανάσταση τραβούσε σταθερά προς τα αριστερά, με τις μάζες να υποστηρίζουν τους Μπολσεβίκους αλλά και τα άλλα αριστερά κόμματα. Με δυο λόγια, την επανάσταση ως ένα κοινωνικό φαινόμενο με πολιτικές συνέπειες και όχι το αντίθετο, όπως υποστήριζε μέχρι τότε η συντηρητική ιστοριογραφία. Ο ίδιος ο Wade το 2001 είχε συγγράψει τη δική του μελέτη για την επανάσταση και τον εμφύλιο πόλεμο. Παρουσίασε τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης της εργατικής τάξης και τα αδιέξοδα της ρωσικής κοινωνίας, τονίζοντας το ρόλο των λαϊκών προσδοκιών στην ιστορία της επανάστασης. Περιέγραψε ζωντανά την επανάσταση του Φλεβάρη ως μια λαϊκή εξέγερση που γέννησε χιλιάδες οργανώσεις σε διαφορετικές μορφές και τον τρόπο με τον οποίο όλο αυτό το κύμα συναντήθηκε κάτω από το σύνθημα «Όλη η εξουσία στα Σοβιέτ». Ισχυρίστηκε δε ότι τα μυθοποιημένα μεταγενέστερα γεγονότα του Οκτώβρη ήταν, βασικά, μια αμυντική κίνηση των σοβιέτ στην καταστολή που αποπειράθηκε να επιβάλει ο Κερένσκι, ενώ απέδιδε την τελική επικράτηση των Μπολσεβίκων στη συγκυρία, στην αποφασιστικότητα του Λένιν και στην αναπάντεχη απόφαση Μενσεβίκων και Εσέρων να αποχωρήσουν από το συνέδριο των Σοβιέτ (Wade 2001).

Για τον Wade, υπήρξαν ενδιαφέρουσες μελέτες στο διανοητικό κλίμα του μεταμοντερνισμού, όπως η χρήση των συμβόλων και το λεξιλόγιο της επανάστασης, η αναπαράσταση των κοινωνικών και πολιτικών ταυτοτήτων και ο ρόλος των γυναικών. Σε κάθε περίπτωση, η πολιτική ιστορία παρέμεινε δικαιωματικά στο επίκεντρο, με άξονα το ερώτημα του πώς η επανάσταση πήρε τη συγκεκριμένη τροχιά οδηγώντας τους Μπολσεβίκους στην εξουσία (Wade 2008). Σε κάθε περίπτωση, η κοινωνική ή η πολιτισμική ιστορία καθώς και οι γλωσσολογικές προσεγγίσεις, σε συνέργεια μεταξύ τους και με την πολιτική ιστορία, μπορούσαν να δώσουν μια «νέα πολιτική ιστορία». Μια ιστορία που θα παρέμενε προσανατολισμένη στα ερωτήματα της πολιτικής εξουσίας, μελετώντας τις κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις που τα επηρέαζαν αλλά και τη νέα γλώσσα και τους συμβολισμούς που αναπτύσσονταν για να τα εκφράσουν (Wade 2004).

Το 1999 ο Peter Kenez έγραψε μια ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης. Για εκείνον, τα γεγονότα του 1917 ήταν το αποτέλεσμα της κατάρρευσης δύο συστημάτων

διακυβέρνησης, του αυταρχικού τσαρικού καθεστώτος και του φιλελεύθερου μοντέλου μέσα σε μια κρίση εξουσίας. Ο ενθουσιασμός της πτώσης του τσαρισμού σύντομα αντικαταστάθηκε από τη δυσαρέσκεια για τη μη επίλυση των αιτημάτων της επανάστασης. Η φιλελεύθερη αστική τάξη που βρέθηκε επικεφαλής της Προσωρινής Κυβέρνησης όχι μόνο δε συμμετείχε στην επανάσταση αλλά στην πραγματικότητα τη φοβόταν. Ο φόβος για τις «σκοτεινές μάζες» (Haynes 2007) ήταν μια σταθερά των ανώτερων τάξεων, σε αντίθεση με το πολιτικό πρόγραμμα των Μπολσεβίκων που στόχευε στη συμμαχία αγροτών και εργατών υπό το σύνθημα της λαϊκής [*narod*] εξουσίας. Η Προσωρινή Κυβέρνηση κατέρρευσε καθότι ανίκανη να λύσει τα φλέγοντα ζητήματα του πολέμου, της αναδιανομής της γης και της αυτοδιάθεσης των εθνικών μειονοτήτων. Στην πορεία της επανάστασης, οι λαϊκές μάζες των πόλεων και οι στρατιώτες αποδείχτηκαν πιο ριζοσπαστικές από τη σοσιαλιστική ηγεσία των σοβιέτ και ακόμα και από τους ίδιους τους Μπολσεβίκους το καλοκαίρι του 1917. Αλλά και η αγροτική επανάσταση στην ύπαιθρο αποδείχτηκε το ίδιο σημαντική για την κατάρρευση του φιλελεύθερου μοντέλου.

Για τον Kenéz, το πιο επίμαχο σημείο της ιστορίας της επανάστασης είναι ο ρόλος των Μπολσεβίκων, ο χαρακτήρας του κόμματος και η σχέση τους με την εργατική τάξη. Η ριζοσπαστικοποίηση των εργατών υπήρξε οδηγός της μπολσεβικικής πολιτικής. Η τελική κατάληψη της εξουσίας από τους Μπολσεβίκους δεν ήταν αποτέλεσμα ενός καλοσχεδιασμένου πραξικοπήματος, αλλά μια πολιτική πράξη που προέκυψε μέσα από την απόλυτη εξάρθρωση της κυβερνητικής εξουσίας και μπροστά στο χάος όπου βυθιζόταν η χώρα. Μετά την ανάληψη της εξουσίας εξ ονόματος του σοβιετικού συστήματος, ο Kenéz αναρωτιέται πώς αλλιώς θα μπορούσαν να σταθούν οι Μπολσεβίκοι έναντι της Συντακτικής Συνέλευσης χωρίς να παραιτηθούν από το γεγονός της Οκτωβριανής Επανάστασης.

Το βασικό έργο που εμβάθυνε στην κοινωνική ιστορία, όχι μόνο της επανάστασης αλλά και του ίδιου του κόμματος των Μπολσεβίκων στο κέντρο των εξελίξεων, την πρωτεύουσα τότε Πετρούπολη, ήταν το έργο του Alexander Rabinowitch, *The Bolsheviks in Power: The First Year of Soviet Rule in Petrograd* (2007). Με βάση τα αρχεία της οργάνωσης των Μπολσεβίκων στην Πετρούπολη, ο Rabinowitch ανασύστησε το μετασχηματισμό τους από επαναστάτες σε ηγετική πολιτική ομάδα. Ανατρέποντας το αφήγημα, τόσο σοβιετικό όσο και δυτικό, της μονολιθικότητας του κόμματος, φώτισε τις διαφορετικές προσεγγίσεις, τις ομαδοποιήσεις μέσα στο κόμμα, τις εκάστοτε επιλογές υπό το πρίσμα των κάθε φορά αντικειμενικών, και ιδιαίτερα πιεστικών, όρων και περιορισμών, σε συνάρτηση με τις επιλογές των άλλων κομμάτων και συλλογικοτήτων. Ο δρόμος προς τη μονοκομματική εξουσία σχηματίστηκε όχι από προκαθορισμένες ιδεολογικές επιλογές αλλά μέσα από τον αγώνα επιβίωσης της επανάστασης.

Ο Mike Haynes σε άρθρο του 2007 υποστήριξε ότι εντέλει η επιτυχία των Μπολσεβίκων συνίστατο στο ότι ήταν μια πολύ πιο δημοκρατική οργάνωση από τους πολιτικούς ανταγωνιστές τους –όπως οι Εσέροι, οι οποίοι προσπαθούσαν να καταπνίξουν την αριστερή τους πτέρυγα–, με αποτέλεσμα να υποδέχονται τις διασπάσεις των υπολοίπων, να ενσωματώνουν νέες προσωπικότητες στην ηγεσία τους και να διεξάγουν μια έντονη και δημοκρατική συζήτηση εντός του κόμματος, αποδεικνύοντας ότι ήταν το κόμμα των συνειδητοποιημένων και όχι απλά των

εξεγερμένων μαζών. Για τον Haynes, η τροπή της επανάστασης εξαρτήθηκε σημαντικά από τις επιλογές των άλλων αριστερών πολιτικών δυνάμεων που απέδειξαν το φόβο τους για τις «σκοτεινές μάζες» και ταύτισαν την ταξική συνειδητότητα με την ταξική συνεργασία. Επιμένοντας σε ένα τέτοιο θεωρητικό πλαίσιο, αυτές οι πολιτικές δυνάμεις εγκατέλειψαν την επανάσταση αποχωρώντας από τα σοβιέτ, προτιμώντας τελικά τη συνεργασία με την αστική τάξη και οδηγώντας τις μάζες στην αγκαλιά του Λένιν (Haynes 2007).

Ο Smith το 2002 μάς έδωσε ένα συνοπτικό εγχειρίδιο για την επανάσταση από τη σκοπιά της πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας. Ας δούμε ορισμένα βασικά σημεία. Από την αρχή της επανάστασης, το Φεβρουάριο του 1917, υπήρξε διάσταση ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις που στήριξαν την Προσωρινή Κυβέρνηση και τη ριζοσπαστικοποίηση των μαζών που δεν ήθελαν κάτι λιγότερο από μια κοινωνική επανάσταση και το γκρέμισμα του παλιού κόσμου. Η οικονομική κρίση από το καλοκαίρι του 1917 οδήγησε σε κοινωνικό χάος και στην απώλεια κάθε εξουσίας της κυβέρνησης. Το σύνθημα «Όλη η εξουσία στα Σοβιέτ», μέσα στην ασάφειά του, χαρακτήριζε την περίοδο και γενικά γινόταν αντιληπτό ως υποστήριξη μιας νέας κυβέρνησης αποτελούμενης από τα κόμματα που συμμετείχαν στα σοβιέτ. Η υιοθέτηση του συνθήματος από τους Μπολσεβίκους, σε συνδυασμό με τα συνθήματα για ψωμί, γη και ειρήνη, τούς έδωσαν μια πρωτοφανή δημοτικότητα που μεταφράστηκε σε μαζική μετακίνηση στελεχών και μελών των άλλων αριστερών κομμάτων προς εκείνους, οδηγώντας τους στην εξουσία. Σε τελική ανάλυση, ο βασικός λόγος που έκανε αναπότρεπτη την πορεία των Μπολσεβίκων προς την εξουσία ήταν η πολιτική τους απέναντι στο ζήτημα του πολέμου.

Το άλλο επίμαχο ζήτημα ήταν το πώς επιβίωσε η επανάσταση και πώς κράτησαν την εξουσία οι Μπολσεβίκοι με τη μορφή της μονοκομματικής δικτατορίας. Οι Μπολσεβίκοι ουσιαστικά νομιμοποίησαν εκ των υστέρων τα αποτελέσματα της παράλληλης επανάστασης στην ύπαιθρο, κατά την οποία οι αγρότες, μέσα από τα συλλογικά τους όργανα, είχαν κατασχεσει τη γη των γαιοκτημόνων και την είχαν μοιράσει μεταξύ τους. Παράλληλα, ενάντια σε όλες τις άλλες πολιτικές δυνάμεις και παρά τις έντονες εσωκομματικές διαμάχες, υπέγραψαν τη συνθήκη του Μπρεστ-Λιτόφσκ τερματίζοντας τον πόλεμο, εκπληρώνοντας το βασικό στόχο που τους διαφοροποιούσε από τα άλλα κόμματα. Αυτό, όμως, είχε το κόστος της σύγκρουσης με όλους, τη μονοκομματική εξουσία και το σχηματισμό ενός αντιμπολσεβικικού μπλοκ, παρά τις αντιθέσεις του, στον εμφύλιο πόλεμο. Σύμφωνα με τον Smith, η ευθύνη για την αντιδημοκρατική τροπή των πραγμάτων πέφτει στους Μπολσεβίκους και στη διάλυση της Συντακτικής Συνέλευσης, αν και για τον ίδιο, όπως και για άλλους ιστορικούς της περιόδου, η τύχη της Συντακτικής Συνέλευσης δεν είχε τότε τη σημασία που της αποδόθηκε μεταγενέστερα. Την εποχή εκείνη, η διάλυση της Συντακτικής δεν προκάλεσε μεγάλη αίσθηση καθώς η μεταφορά της εξουσίας στο σοβιετικό σύστημα ήταν εξαιρετικά δημοφιλής. Μέσα στον εμφύλιο πόλεμο, το Κόμμα των Μπολσεβίκων και ο νεοσύστατος Κόκκινος Στρατός αποδείχτηκαν τα μόνα όργανα που μπορούσαν να κρατήσουν ενωμένο το μεγαλύτερο κομμάτι της πρώην αυτοκρατορίας, ενάντια στην παλινόρθωση του παλιού συστήματος που αντιπροσώπευαν οι Λευκοί και τις τάσεις εθνικού αποχωρισμού που εκδηλώνονταν στην Ουκρανία, τον Καύκασο, τις περιοχές των Κοζάκων και αλλού.

Όμως, όπως είπαμε στην αρχή, το κυρίαρχο ιδεολογικό πλαίσιο καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και την κυρίαρχη αφήγηση, αυτή που δεσπόζει στη «δημόσια ιστορία», αναπαράγεται από τα ΜΜΕ, τον κυρίαρχο λόγο της πολιτικής, την εκπαίδευση. Έτσι, παρά την εξέλιξη της ιστορικής έρευνας, τα δημοφιλέστερα έργα για τη ρωσική επανάσταση στον αγγλόφωνο χώρο ουσιαστικά αναπαρήγαγαν τον αντικομμουνισμό, μέσα στο θριαμβευτικό κλίμα της δεκαετίας του 1990. Αυτό έγινε με πιο παραδοσιακό τρόπο με το έργο του Richard Pipes, *The Russian Revolution* (1990), στο οποίο ο συγγραφέας αγνόησε επιδεικτικά όλα τα πορίσματα της κοινωνικής ιστορίας, αναπαράγοντας όλους τους μύθους του πραξικοπήματος των Μπολσεβίκων και ειδικά του παντοδύναμου Λένιν με τα δεινά που επέφεραν στο ρωσικό λαό. Πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση ήταν εκείνη του Orlando Figes και του έργου του με το χαρακτηριστικό τίτλο *A People's Tragedy: The Russian Revolution, 1891–1924* (1996). Ο Figes, από τη νεώτερη γενιά ιστορικών, ήταν μέσα στο κλίμα της κοινωνικής ιστορίας και όλων των ιστοριογραφικών τάσεων των δεκαετιών '80 και '90. Γνωρίζοντας, λοιπόν, τα ιστορικά πορίσματα για το μαζικό χαρακτήρα της επανάστασης και το ρόλο των μαζών, περιέγραψε την επαναστατική διαδικασία ως μια πορεία προς την τραγωδία ενός λαού με δική του υπαιτιότητα. Για την επανάσταση ως συμφορά δεν έφταιγαν μόνο οι Μπολσεβίκοι αλλά συνολικά οι Ρώσοι που, συνεπείς στην ιστορία τους, όδευσαν προς μια νέα τυραννία.

Το εμβληματικό βιβλίο του αντικομμουνισμού, βέβαια, δεν ήταν άλλο από τη *Μαύρη Βίβλο του Κομμουνισμού* (Courtois et al. 1997). Στη συλλογή αυτή, ο Nicolas Werth ανέλαβε τη συγγραφή της ιστορίας της επανάστασης. Αξίζει να σημειωθεί ότι από όλα τα βιβλία με αντικείμενο τη ρωσική επανάσταση που αναφέρονται σε αυτό το άρθρο, η ελληνική εκδοτική παραγωγή θεώρησε άξια μετάφρασης και έκδοσης στα ελληνικά μόνο τη Μαύρη Βίβλο. Στο κεφάλαιο με το χαρακτηριστικό τίτλο «Παράδοξα και παρεξηγήσεις του Οκτώβρη», ο Werth επιχειρεί να συνδυάσει τα ιστορικά πορίσματα για μια μεγάλη κοινωνική επανάσταση με το προαποφασισμένο σχήμα του μπολσεβικικού πραξικοπήματος. Για τον Werth, πρόκειται για δυο διαφορετικές, παράλληλες, διαδικασίες. Σε μια κρίσιμη συγκυρία, από τον Οκτώβρη και μετά, οι Μπολσεβίκοι προσεγγίζουν τις προσδοκίες των πλατιών στρωμάτων της επανάστασης, για να κατακτήσουν την εξουσία και να εγκαθιδρυσουν τη δικτατορία τους. Μέσα από μια σειρά «παρεξηγήσεων», πλατιά στρώματα του ρωσικού λαού θα δώσουν την εξουσία στους Μπολσεβίκους, για να υποστούν δεκαετίες βίας και τρομοκρατίας.

Ας κρατήσουμε εδώ τη «δημιουργική» χρήση των ιστορικών πορισμάτων από ιστορικούς που διαπραγματεύονται ευρύτερα θέματα. Αυτό είναι σε ένα βαθμό αναπόφευκτο, καθώς οι ιστορικοί επηρεάζονται από το ιστορικό περιβάλλον μέσα στο οποίο εργάζονται καθώς και από τις δικές τους πεποιθήσεις. Όμως ο συνδυασμός ανόδου του σχετικισμού που πρέσβευε ο ακαδημαϊκός μεταμοντερνισμός με την αντίληψη ότι μπορούμε να γράψουμε την ιστορία μέσα από την ιστορία των ιδεών των πρωταγωνιστών οδήγησε σε μια σχετικοποίηση των ιστορικών δεδομένων και μια κατά το δοκούν ερμηνεία των γεγονότων με εκλεκτικιστική επιλογή κειμένων που ταιριάζουν σε προαποφασισμένα σχήματα. Το περιβάλλον της πτώσης του υπαρκτού σοσιαλισμού και «του τέλους των μεγάλων αφηγήσεων» δεν είχε μόνο πολιτικές επιπτώσεις, με την επανεμφάνιση ενός θριαμβεύοντος

ψυχροπολεμικού αντικομμουνισμού, αλλά και ιδεολογικές, με την απαξίωση του μαρξισμού. Στην περίπτωση της ιστορίας, ο αποδιοπομπαίος τράγος ήταν ο «ντετερμινισμός». Στην περίπτωση της επανάστασης, το ερώτημα «γιατί συνέβη;» άρχισε να μεταλλάσσεται σε «πώς θα μπορούσε να μην (ξανα)συμβεί;».

Ο Hobsbawm αναφέρει ότι «οι πιο φλέγουσες συζητήσεις για τη ρωσική ιστορία του εικοστού αιώνα δεν αφορούν στο τι συνέβη, αλλά στο τι θα μπορούσε να συμβεί». Αυτή η αναζήτηση εναλλακτικών «στο τι συνέβη», που διαπραγματεύεται ο Hobsbawm, εγγραφόταν όντως σε μια ιστοριογραφική τάση που υπήρξε σημαντική και στην μετα-περεστρόικα Σοβιετική Ένωση (Wade 2004). Γιατί, άραγε, λίγα χρόνια μετά την πτώση του σοβιετικού καθεστώτος, οι ιστορικοί φλέγονταν για υποθετικά ερωτήματα και όχι για τη μελέτη του νέου αρχαιακού υλικού; Από μια σειρά ή αλυσίδα εναλλακτικών ερωτημάτων, υποθέτω ότι το κεντρικό ερώτημα ήταν και παραμένει ένα: θα μπορούσε να αποφευχθεί η Οκτωβριανή Επανάσταση; Και για να το θέσουμε ως ερώτημα της γενιάς μας: πώς θα τελειώσουμε [με] την επανάσταση;

Πριν διαπραγματευτούμε την έννοια της επανάστασης, μπορούμε να αναφέρουμε ότι, στις πιο πρόσφατες ιστοριογραφικές τάσεις, το ίδιο το γεγονός της επανάστασης αρχίζει να χάνει την κεντρικότητά του. Αυτό είναι ως ένα βαθμό λογικό δεδομένου ότι η διαπραγμάτευση της περιόδου 1917-1918 έχει προχωρήσει αρκετά παρά τα ανεξάντλητα –υποθέτω– πρωτογενή έγγραφα της αχανούς αυτοκρατορίας. Μέσα, όμως, από τη διαπραγμάτευση της επανάστασης, ενταγμένης σε ένα μακρύ παρελθόν ή σε έναν εκτεταμένης χρονικότητας εμφύλιο, παρατηρείται μια μείωση της σημασίας της, μια διαδικασία «απεπαναστατικοποίησης» της επανάστασης. Για τον Kenéz, η πιο σημαντική περίοδος της επανάστασης ήταν ο εμφύλιος (Kenéz 1995) ενώ, για τον Smele, ο ρωσικός εμφύλιος προάγεται σε ένα συμπτυκνωμένο παγκόσμιο πόλεμο (Smele 2015). Για τις νέες τάσεις της «παγκόσμιας ιστορίας», ο εμφύλιος στο πλαίσιο της κατακλυσμιαίας περιόδου 1914-1945, η διάλυση της αυτοκρατορίας (Reynolds 2011), οι συνοριακές συγκρούσεις και αλλαγές, η θεώρηση των μη-ρωσικών πληθυσμών ως «αποικιών» έχουν μεγαλύτερη σημασία από την ίδια την επανάσταση που μετατρέπεται σε μια απλή συνιστώσα της όλης ιστορίας. Ενώ, λοιπόν, επανέρχεται στο προσκήνιο η μεγάλη αφήγηση με τη μορφή της παγκόσμιας ιστορίας, μέσα από την ανάπτυξη των μετα-αποικιακών σπουδών, είναι μια αφήγηση συνειδητά μη-πολιτική, που εξαντλεί την προοδευτικότητά της στο να ακουστούν οι φωνές των «από κάτω» ενώ, συναντώντας τη συντηρητική ιστοριογραφία, τους αρνείται τη δυνατότητα μετασχηματισμού σε συνειδητά πολιτικά υποκείμενα. Γιατί, στο τέλος, τι ήταν το Κόμμα των Μπολσεβίκων αν όχι το κόμμα των «από κάτω»;

Όπως, όμως, προείπαμε, οι διάφορες ιστοριογραφικές τάσεις που έρχονται και παρέρχονται, σε συνδυασμό με το αρνητικό ιδεολογικό περιβάλλον, δημιουργούν ζητήματα όχι μόνο στην αξία των ερωτημάτων που τίθενται και στην επιβολή προαποφασισμένων ερμηνευτικών σχημάτων αλλά και στην ίδια την ιστορική μεθοδολογία. Πριν την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, η περιορισμένη πρόσβαση στα σοβιετικά αρχεία θεωρείτο λογικά σοβαρό πρόβλημα στην ιστορική έρευνα. Μετά το ξαφνικό άνοιγμα των αρχείων, το ζήτημα ήταν πλέον η συστηματική αποδελτίωσή τους. Παρ' όλα αυτά, σημαντικό μέρος ιστορικών προτίμησε να στηρίζεται σε

δευτερογενείς πηγές ή στην καλύτερη περίπτωση σε κείμενα επιφανών προσωπικοτήτων, αντικαθιστώντας de facto την πραγματολογική έρευνα με μια ιστορία ιδεών. Αν κάποιος πιστεύει πως τα κείμενα δε διαθέτουν κάποιο σταθερό νόημα, υποστηρίζοντας αντίθετα ότι νοηματοδοτούνται από τον αναγνώστη, γιατί να μπει στον κόπο να χαθεί στο βουνό των σοβιετικών εγγράφων; Αλλά και η μαρξιστική ιστοριογραφία, στο βαθμό που ακολουθεί μια πολιτικού τύπου ιστορία, προσπαθώντας συχνά να δικαιώσει το ένα ή το άλλο πολιτικό πρόσωπο ή τάση, γιατί να μην περιοριστεί στα πολιτικά μανιφέστα και στις κομματικές αποφάσεις;

Ένα τόσο μεγάλο γεγονός παγκόσμιας εμβέλειας, το σημαντικότερο γεγονός του 20ού αιώνα, όπως υποστηρίζουν μια σειρά ιστορικοί διαφορετικών πεποιθήσεων και προσεγγίσεων, απαιτεί και μια αντίστοιχη προσπάθεια επιστημονικής ανάλυσης και ερμηνείας. Πολλές φορές, για αντικειμενικούς και υποκειμενικούς λόγους, οι ιστορικοί δε στέκονται στο ύψος των περιστάσεων. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αναπαραγόμενη αντίληψη για τον «πολεμικό κομμουνισμό» στη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, όπως ανέλυσε σε άρθρο του ο ιστορικός Lars T. Lih το 2007. Από την αρχή του άρθρου, ο Lih επισήμανε ότι ακόμη και τα βασικότερα πραγματολογικά δεδομένα για τη δεκαετία του '20 δεν είχαν ακόμα εμπειδωθεί, μιλώντας για το 2007 (Lih 2007). Ο Lih, συγκεκριμένα, ανασύστησε τη γενεαλογία μιας αντίληψης που ανήγαγε τα μέτρα του «πολεμικού κομμουνισμού» σε σοσιαλιστικό πρότυπο, δημιουργώντας μια καρικατούρα των αντιλήψεων των Μπολσεβίκων για την κατάσταση στις αρχές του '20, προς τέρψη της συντηρητικής ιστοριογραφίας. Παρ' ότι η εισαγωγή των μέτρων «στρατιωτικοποίησης της εργασίας» και τα άλλα μέτρα του «πολεμικού κομμουνισμού» τέθηκαν από τον Τρότσκι ρητά μέσα σε ένα περιβάλλον ολόπλευρης κρίσης, οι ιστορικοί της περιόδου σχεδόν ομόφωνα αποδίδουν τα μέτρα αυτά σε ιδεολογικές πεποιθήσεις των Μπολσεβίκων, ως μέτρο προς το σοσιαλισμό παρά την κρίση, παραπέμποντας στον ίδιο τον Τρότσκι. Πρόκειται για μια χαρακτηριστική περίπτωση μεταγενέστερης προσπάθειας πολιτικής δικαίωσης, καθώς ο Τρότσκι το '30 (στο έργο του *Η ζωή μου*) δεν ανέφερε τη στρατιωτικοποίηση καθώς ήθελε να ταυτιστεί πολιτικά με τον Λένιν στο θέμα της ΝΕΠ. Αυτή η παράλειψη επέτρεψε σε υποστηρικτές του Τρότσκι, όπως στον Βίκτορ Σερζ και μεταγενέστερα στον Ισαάκ Ντόιτσερ, να επιτεθούν στον «πολεμικό κομμουνισμό» ως μη αναγκαία πολιτική αλλά ως διαστροφή της κομμουνιστικής ιδεολογίας που οδήγησε συνοπτικά στο «σταλινισμό». Η αγνόηση των πραγματολογικών δεδομένων της περιόδου, π.χ. το ότι η επίταξη σιτηρών ήταν πραγματικά η μόνη λύση για τη συντήρηση του Κόκκινου Στρατού, οδήγησε από τα αριστερά στην ιδεολογική ταύτιση των συγκεκριμένων μέτρων έκτακτης ανάγκης με τα σοσιαλιστικά ιδεώδη. Φυσικά, αυτά τα συμπεράσματα έγιναν δεκτά με ικανοποίηση από τους συντηρητικούς ιστορικούς, όπως τους Martin Malia, Robert Conquest αλλά και τον Orlando Figes, που τα αναπαρήγαγαν παρουσιάζοντας τους Μπολσεβίκους να προτιμούν τις επιτάξεις για ιδεολογικούς λόγους από άλλες λύσεις, όπως φορολογία σε χρήμα ή είδος (που στην πραγματικότητα ήταν ανέφικτες το 1920). Καταλήγοντας, ο Lih, συμπέρανε πως ο Τρότσκι το 1920 ήταν πολύ σημαντικό θέμα για να αφεθεί στους τροτσκιστές. Με κάποια αμηχανία, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε αν ορισμένες φορές η ιστορία είναι πολύ σημαντικό θέμα για να αφεθεί στους ιστορικούς.

Παρά το ότι η αναγκαιότητα για ιστορική ακρίβεια είναι αναντικατάστατη στην ερμηνεία των γεγονότων και το καθήκον των ιστορικών είναι πρωτίστως αυτό, δεν μπορούμε να μην παραδεχτούμε πως η διαπάλη στο επίπεδο των ιδεών είναι επίσης κρίσιμη ως απάντηση στην κυρίαρχη ιδεολογική επιρροή που θέτει το πλαίσιο συζήτησης. Και στο επίπεδο αυτό κυριαρχεί η επιχείρηση αναθεώρησης της ιστορίας, με στόχο την αναγκαιότητα της επανάστασης ως διαδικασίας προς τον εκδημοκρατισμό (Eley 2007) και εντέλει την κοινωνική απελευθέρωση.

Η αναθεώρηση της ιστορίας των επαναστάσεων ουσιαστικά οδήγησε στην απαλλαγή, στη χειραφέτηση του φιλελευθερισμού από την ιστορική κληρονομιά των επαναστάσεων. Εμβληματική μορφή της πορείας αυτής ήταν ο ιστορικός François Furet, πρώην μέλος του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος και ειδικός της ιστορίας της Γαλλικής Επανάστασης, που ξεκίνησε την επίθεσή του στην έννοια της επανάστασης το 1989, 200 χρόνια από τη Γαλλική Επανάσταση, μέσα στο κύμα του ανανεωμένου αντικομμουνισμού (Traverso 2007). Ο Furet συνέχισε την αφήγηση που διατηρούσε στην ιστορία έναν προσανατολισμό προς την πρόοδο, μόνο που σε αυτήν δεν είχαν πια θέση ούτε οι επαναστάσεις ούτε, φυσικά, ένα διαφορετικό κοινωνικό σύστημα. Ξεκινώντας από την κριτική στην πιο ριζοσπαστική φάση της Γαλλικής Επανάστασης, οδηγήθηκε σε μια συνολική απόρριψη της αναγκαιότητάς της, για την έλευση της σύγχρονης δημοκρατίας, και στην καταγγελία της ως «εκτροχιασμού» από μια φυσιολογική οδό προς το φιλελευθερισμό. Ο Enzo Traverso παρατηρεί ότι ο Furet διατηρεί μια φιλελεύθερη αφήγηση, εξίσου τελεολογική με τη μαρξιστική, απλώς η Επανάσταση έχει χάσει «την αίγλη του επικού ορόσημου στην πορεία της Προόδου», προκειμένου να παρουσιαστεί ως «παθολογική κατάσταση» (Traverso 2016).

Τελικά, ποιος είναι ο λόγος ύπαρξης των επαναστάσεων; Αφού απορριφθούν οικονομικοί, κοινωνικοί, ακόμα και πολιτικοί λόγοι, το ξέσπασμα των επαναστάσεων μπορεί να περιοριστεί σε «ιδεολογικούς» λόγους, στις εμμονές μιας μειοψηφίας με ολοένα και πιο σκοτεινούς σκοπούς και πρακτικές. Για τον Furet, η επανάσταση, είτε η Γαλλική είτε η Ρωσική, οφείλεται στην ιδεολογία, και τα καθεστώτα που θέλει να εγκαταστήσει είναι «ιδεοκρατικά». Η Τρομοκρατία της Γαλλικής Επανάστασης αποδίδεται σε αυτούς τους ιδεολογικούς λόγους και παρουσιάζεται ως πρότυπο όλων των μετέπειτα αιματηρών επαναστάσεων και ιδιαίτερα ως το πρότυπο της μπολσεβικικής βίας.

Αφού ο Furet έκανε το ξεκίνημα με την εξίσωση των δύο εμβληματικών επαναστάσεων (παραβλέποντας όλες τις διαφορές και κυρίως τους υλικούς όρους σε κάθε περίπτωση), ο δρόμος ήταν πλέον ανοιχτός για μια σειρά γενικεύσεων και ταυτίσεων ώστε να δημιουργηθεί ένα *rasse-partout* μοντέλο επανάστασης. Για τους επίγονους του Furet, οι επαναστάσεις χαρακτηρίζονται από «ατελείωτη τρομοκρατία» και «κατά συρροή δολοφονία θυμάτων» με βάση ένα σενάριο που «δεν έπαψε να επαναλαμβάνεται εδώ και δύο αιώνες» (Traverso 2016). Τα γεγονότα της Βανδέας μπορούσαν να παρουσιαστούν ως προάγγελος των κομμουνιστικών «γενοκτονιών» και γενικότερα η βία της Γαλλικής Επανάστασης ως έμπνευση για τις σφαγές των μπολσεβίκων.

Αφού απαλείφθηκαν οι υλικοί όροι, η ιστορία μετατράπηκε σε έρμαιο (και δίκη) προθέσεων. Η έννοια της ιδεοκρατίας, που ήταν επιχείρημα μιας συντηρη-

τικής ιστοριογραφίας, έμελλε να έχει μεγάλη επιτυχία στη φιλελεύθερη ιστοριογραφία ενάντια στην έννοια και το γεγονός της επανάστασης. Οι αιτίες των επαναστάσεων μπορούσαν να είναι κατηγορίες, όπως η ιδεολογία, η ψύχωση, το πάθος, ο φανατισμός, η βία και η τρομοκρατία. Το επόμενο, και τελευταίο, στάδιο ήταν η παρουσίαση του κομμουνισμού απλά και μόνο ως μιας εγκληματικής ιδέας και πρακτικής. Από το *Παρελθόν μιας αυταπάτης* (Furet 1995), όπου ο φασισμός και ο κομμουνισμός ήταν απλώς «σύντομα επεισόδια, πλαισιωμένα από εκείνο που θέλησαν να καταστρέψουν», τη φιλελεύθερη δημοκρατία, φτάνουμε στη *Μαύρη Βίβλο του Κομμουνισμού* (1997) –που μετά το θάνατο του Furet επιμελείται ο Stéphane Courtois (πρώην αριστεριστής)– όπου ο κομμουνισμός παρουσιάζεται ως εγκληματικό φαινόμενο, η αιτία για εκατομμύρια νεκρών, όχι πια λόγω της δυναμικής των επαναστάσεων αλλά ως προσχεδιασμένο έγκλημα. Με τον Courtois, όμως, περνάμε και στον αστερισμό της πτωματολογίας, καθώς αθροίζονται όλα τα θύματα πολέμων και επαναστάσεων για να αποδοθούν στην εγκληματική φύση του κομμουνισμού και να αποδειχθεί με τον τρόπο αυτό, ότι αυτός ο τελευταίος είναι χειρότερος από το φασισμό.

Για να επιστρέψουμε στη ρωσική επανάσταση, το επίμαχο ζήτημα είναι αυτό της «κόκκινης τρομοκρατίας» από το 1918 και έπειτα. Η βία που ασκήθηκε κατά τη διάρκεια του 1917 είναι πραγματικά αμελητέα, ειδικά αν λάβουμε υπόψη μας το πλαίσιο της εκατόμβης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Με το θέμα καταπιάστηκε ο Haynes σε ένα πρόσφατο άρθρο του με τίτλο «Βία και επανάσταση το 1917» (Haynes 2017). Το 1918, ενώ φαινόταν να επικρατεί η επανάσταση, η βία αυξήθηκε κατακόρυφα από το εξωτερικό με την επέμβαση αρχικά των Γερμανών και αργότερα των Συμμάχων, οι οποίοι ενίσχυσαν αποφασιστικά την αντεπανάσταση. Για τον Haynes, χωρίς αυτήν την επέμβαση, οι αντεπαναστατικές δυνάμεις δε θα μπορούσαν να παρασύρουν τους Μπολσεβίκους στο σπινάλ βίας του εμφυλίου (Haynes 2017).

Σε κάθε περίπτωση, ο εμφύλιος πόλεμος υπήρξε πολυαίμακτος και οι απώλειες ανυπολόγιστες σε εμπόλεμους και στους αμάχους που έπεσαν θύματα του πολέμου, των κακουχιών και των ασθενειών. Οι υπολογισμοί των θυμάτων δεν μπορούν να είναι ακριβείς αλλά μετρώνται σε εκατομμύρια, και τα θύματα αυτά αποτελούν το κύριο επιχείρημα της αναθεωρητικής ιστοριογραφίας για την καταστροφική φύση της επανάστασης, καθώς όλη η ευθύνη για τις απώλειες αυτές αποδίδεται στους επαναστάτες. Φυσικά, αυτή η –ιδιαίτερα διαδεδομένη– άποψη δεν αντέχει στην κριτική. Ούτε το επιχείρημα της ηθικής αυτοουργίας μέσω της επανάστασης (ποιος άρχισε πρώτος) μπορεί να σταθεί σε έναν κόσμο που σπαρασσόταν από τη βία του πολέμου από το 1914 ούτε η διάκριση ανάμεσα σε ηθελημένη ιδεολογικά και σχεδιασμένη κεντρικά βία των επαναστατών και σε αυθόρμητη μη προσχεδιασμένη βία των αντεπαναστατών (Werth 1997). Κάθε πλευρά έχει να αφηγηθεί σειρά ωμοτήτων των αντιπάλων της και οι πηγές για τέτοια γεγονότα είναι ιδιαίτερα επισφαλείς, δεδομένης της προπαγανδιστικής τους χρήσης.

Όμως, οι αναθεωρητές ιστορικοί στην πολεμική τους χρησιμοποιούν τις ίδιες πηγές και ορολογία με εκείνη των αντεπαναστατών, χωρίς να κρατούν καμία απόσταση από το υποτιθέμενο αντικείμενο της μελέτης τους. Ο Traverso παρατήρησε πως οι πηγές του αναθεωρητή ιστορικού Ernst Nolte για την κόκκινη τρο-

μοκρατία στον εμφύλιο δεν ήταν παρά φυλλάδια της λευκής προπαγάνδας στη Γερμανία, τα ίδια που χρησιμοποίησαν και οι Ναζί για την αντισημιτική τους προπαγάνδα (Traverso 2007). Παρεμπιπτόντως, η μελέτη του ρωσικού εμφυλίου είναι κρίσιμη για την ανάπτυξη του αντισημιτισμού στους τόπους που θα βιώσουν το Ολοκαύτωμα, όχι πολλά χρόνια αργότερα. Η αναθεωρητική ιστοριογραφία δε συγκινήθηκε από τα πογκρόμ των Λευκών και των Πράσινων (αγροτικών στρατών με συχνά «αναρχικό» περικάλυμμα) ενάντια στους Εβραίους που ταυτίζονταν με τους κομμουνιστές. Ούτε από την αντισημιτική προπαγάνδα των Λευκών εμιγκρέδων και τη βία των Γερμανών Freikorps στις Βαλτικές Χώρες που έφεραν στη Γερμανία τη δηλητηριώδη κατηγορία του «ιουδαιομπολσεβικισμού» (Kellogg 2005). Για τον Pipes, η επανάσταση είναι ιός ενώ για τον Nolte, ο μπολσεβικισμός ήταν μια ασιατική απειλή εναντίον της Ευρώπης και ο ναζισμός η απάντηση (Traverso 2007).

Μπορούμε να προβούμε, όμως, σε ορισμένες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις που αξίζουν ιστορικής διερεύνησης. Για τον Arno Mayer που διερεύνησε τα φαινόμενα της βίας και της τρομοκρατίας στη γαλλική και τη ρωσική επανάσταση, ο πόλεμος, εξωτερικός και εσωτερικός, είναι ο καταλύτης που ριζοσπαστικοποιεί την επανάσταση, η αναπόφευκτη αντεπανάσταση που εξαπολύει τις επαναστατικές Ερινύες (Mayer 2000). Η αντεπανάσταση δεν είναι ένα φάντασμα στα αρρωστημένα μυαλά των επαναστατών, είναι μια πολύ βίαιη αντίδραση ενός κόσμου που απειλείται θανάσιμα. Η βία, λοιπόν, προκύπτει από πραγματικά γεγονότα, απρόβλεπτα στην ανάπτυξή τους και είναι μάταιο –αλλά ιδεολογικά βολικό– να αναζητούνται οι ρίζες της βίας στην επαναστατική ιδεολογία ή σε προσεκτικά προμελετημένα σχέδια. Η περίφημη αιμοσταγής Cheka δεν ήταν παρά μια αυτοσχέδια προσπάθεια αναπλήρωσης του καταρρέοντος κρατικού μηχανισμού που γιγαντώθηκε μέσα στο χάος του εμφυλίου, αλλά ποτέ δεν έγινε ο κεντρικά διευθυνόμενος τρομοκρατικός μηχανισμός που περιγράφουν οι αναθεωρητές. Η συγκυρία της εξωτερικής απειλής, καθώς οι Μπολσεβίκοι έμειναν μόνοι απέναντι στους Γερμανούς και η αντιπολίτευση προσπαθούσε να ακυρώσει τη συνθήκη του Μπρέστ, χρησιμοποιώντας ακόμα και ατομική τρομοκρατία, ήταν καταλυτική για την εξαπόλυση της επαναστατικής τρομοκρατίας (Mayer 2000). Όπως, όμως, έχει αποδείξει και ο Rabinowitch για την Πετρούπολη, η αυτοσυγκράτηση των Μπολσεβίκων ήταν παρατεταμένη, ακόμα και μετά την απόπειρα δολοφονίας του Λένιν στο τέλος του καλοκαιριού του 1918 και την επίσημη έναρξη της κόκκινης τρομοκρατίας (Rabinowitch 2007). Η βία, λοιπόν, δεν μπορεί να χρησιμοποιείται ως αυτόνομο αναλυτικό εργαλείο, πόσο μάλλον ως ενοχοποιητικό στοιχείο, αλλά να μελετάται πάντα μέσα στις ιστορικές συνθήκες που τη γεννούν.

Υπάρχουν δύο διαφορετικές εκδοχές απάντησης στον αναθεωρητισμό: η κριτική υπεράσπισης του συνόλου της υπαρκτής προσπάθειας σοσιαλιστικού μετασχηματισμού και η υιοθέτηση δύο μέτρων και σταθμών για αυτήν την προσπάθεια, συγκεκριμένα υπεράσπιση της πρώτης, επαναστατικής, περιόδου και απόρριψη της επόμενης, της σοσιαλιστικής οικοδόμησης ή αλλιώς του «σταλινισμού». Το φλέγον ζήτημα του «σταλινισμού» ξεπερνά το θέμα αυτού του αφιερώματος και για το λόγο αυτό θα αρκεστώ να παρατηρήσω πως, κατά τη γνώμη μου, η καταδίκη και όχι η προσπάθεια ερμηνείας αυτής της περιόδου είναι αυτή που δυσκολεύει την κριτική στον αντικομμουνιστικό αναθεωρητισμό. Τόσο οι αντικειμενικές

οικονομικές και συνακόλουθα πολιτικές δυσκολίες όσο και οι απαντήσεις σε αυτές από τους Μπολσεβίκους, έχουν χαρακτηριστικές ομοιότητες, ανεξαρτήτως προσώπων, που δεν μπορούν να αγνοηθούν.

Μια «αριστερή» κριτική (ή ανάγνωση) της σοβιετικής πραγματικότητας βάζει σε σύγκριση την πραγματικότητα αυτή και τις λύσεις που δόθηκαν στα εκάστοτε προβλήματα με αρχές και ιδεώδη που θα έπρεπε υποτίθεται να ισχύουν σε κάθε περίπτωση. Από την άλλη, μια «δεξιά» κριτική καταδικάζει συλλήβδην τη σοβιετική ιστορία, στηριζόμενη πάλι σε ιδεώδη και την «ανθρώπινη φύση», που υποτίθεται ότι επίσης ισχύουν παντού και πάντα. Και οι δύο αυτές ιδεολογικές κρίσεις περιφρονούν την ιστορία και μας εμποδίζουν να βγάλουμε συμπεράσματα από το σημαντικότερο κεφάλαιο της ιστορίας του 20ού αιώνα.

Είναι εντυπωσιακός ο τρόπος με τον οποίο προοδευτικοί ιστορικοί, όπως π.χ. ο Traverso, καταδικάζουν την «ιδεοκρατία» ως ερμηνευτικό εργαλείο για τον Μπολσεβικισμό και την ταύτισή του με το ναζισμό, επιμένοντας σωστά στην ανάλυση των συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών, ενώ παραιτούνται σχεδόν από αυτήν την απαίτηση όταν η κουβέντα έρχεται στο «σταλινισμό». Κι όμως, υπάρχουν μελέτες που επιχειρούν να ερμηνεύσουν γεγονότα, όπως τις διώξεις στο Κόμμα των Μπολσεβίκων (Getty & Naumov 1999· Getty 2013) ή τις τραγικές συνέπειες της κολλεκτιβοποίησης στην Ουκρανία και γενικότερα τη σταλινική περίοδο ως συνέχεια της επανάστασης (Fitzpatrick 1984· 2000), επιστρατεύοντας ιστορικά εργαλεία και όχι με επίκληση σε κατηγορίες, όπως «παράνοια», «αιμοσταγής δικτατορία» και τα παρόμοια που, προς τέρψη της αναθεωρητικής και μη δεξιάς, ανάγουν πρωτοφανείς ιστορικές διαδικασίες ούτε καν στην «ιδεολογία» αλλά στην ψυχολογία ενός υποτίθεται παντοδύναμου (και πολύ μοχθηρού) ηγέτη. Τόσο εύκολα, αλήθεια, μια περίπλοκη δομή, όπως το Κόμμα των Μπολσεβίκων, σε συνδυασμό με όλες τις άλλες σοβιετικές δομές, έγινε ξανά μια απαθής «σκοτεινή μάζα» σαν να μην είχε γίνει η επανάσταση; Στην καλύτερη περίπτωση, η περίοδος αυτή είναι «τα ξερά» που καίγονται μαζί με «τα χλωρά» (Wood 1992, αναφέρεται στο Smele 2015).

Πρόκειται, μάλλον, για μια «κατάσταση πνευμάτων» που είναι αδύνατον ακόμη να αρθεί. Το ότι πρόκειται για μια διαδικασία εν εξελίξει φαίνεται από το ότι, τουλάχιστον, τίθενται ερωτήματα που ήταν εντελώς περιθωριακά 25 χρόνια πριν. Και σε αυτήν την περίπτωση, η συμβολή της ιστορικής επιστήμης και η μελέτη των πρωτογενών πηγών –και όχι της ερμηνείας επιλεγμένων πηγών από μεταγενέστερες δεκαετίες– είναι αναντικατάστατη. Φαίνεται πως τα μεθοδολογικά εργαλεία της κοινωνικής ιστορίας θα πρέπει να περιμένουν ακόμα, πριν πιάσουν δουλειά για τις δεκαετίες του '20 και του '30, σίγουρα πολύ περισσότερο από ότι η ίδια η Οκτωβριανή Επανάσταση. Αν, λοιπόν, απαντήσουμε θετικά, και με κάποια ικανοποίηση, στο ερώτημα που έθεσε ο Hobsbawm 20 χρόνια πριν, μήπως μπορούμε να ρωτήσουμε τώρα: μπορούμε να γράψουμε την ιστορία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης;

Βιβλιογραφία

Courtois S., Werth N., Panné J.-L., Paczkowski A., Bartosek K. & Margolin J.-L. 1997. *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, Paris: Robert Laffont [2001. *Η Μαύρη Βίβλος του Κομμουνισμού*, μτφρ. Α. Εμμανουήλ & Α. Ξύδη, Αθήνα: Εστία].

Eley G. 2007. «What Produces Democracy? Revolutionary Crises, Popular Politics and Democratic Gains in Twentieth-Century Europe», στο: M. Haynes & J. Wolfreys (επιμ.), *History and Revolution. Refuting Revisionism*, London & New York: Verso: 172-201.

Figs O. 1997. *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924*, London: Pimlico.

Fitzpatrick S. (επιμ.) 2000. *Stalinism. New Directions*, London & New York: Routledge.

Fitzpatrick S. 1984. *The Russian Revolution 1917-1932*, Oxford & New York: Oxford University Press.

Furet F. 1995. *Le passé d'une illusion*, Paris: Robert Lafont.

Getty A.J. & Naumov O.V. 1999. *The Road to Terror. Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*, New Haven & London: Yale University Press.

Getty A.J. 2013. *Practicing Stalinism. Bolsheviks, Boyars, and the Persistence of Tradition*, New Haven & London: Yale University Press.

Haynes M. 2007. «Liberals, Jacobins and Grey Masses in 1917», στο: M. Haynes & J. Wolfreys (επιμ.), *History and Revolution. Refuting Revisionism*, London & New York: Verso: 93-117.

Haynes M. 2017. «Violence and Revolution in 1917», στο: <https://jacobinmag.com/2017/07/lenin-trotsky-russia-1917-war-wwi> Ανακτήθηκε: 6.9.2017 [Στα ελληνικά: <https://rproject.gr/article/kai-epanastasi-1917>].

Kellogg M. 2005. *The Russian Roots of Nazism. White Émigrés and the Making of National Socialism, 1917-1945*, New York: Cambridge University Press.

Kenez P. 1995. «Western Historiography of the Russian Civil War», στο: L. Schelbert & N. Ceh (επιμ.), *Essays in Russian and East European History: Festschrift in Honor of Edward C. Thaden*, Boulder: East European Monographs: 199-205.

Kenez P. 1999. *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*, New York: Cambridge University Press.

Lih L.T. 2007. «'Our Position is in the Highest Degree Tragic': Bolshevik 'Euphoria' in 1920», στο: M. Haynes & J. Wolfreys (επιμ.), *History and Revolution. Refuting Revisionism*, London & New York: Verso: 118-137.

Mayer A.J. 2000. *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*, Princeton: Princeton University Press.

Pipes R. 1990. *The Russian Revolution*, New York: Vintage.

Rabinowitch A. 2007. *The Bolsheviks in Power: The First Year of Soviet Rule in Petrograd*, Bloomington: Indiana University Press.

Reynolds M.A. 2011. *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires, 1908–1918*, Cambridge: Cambridge University Press.

Smele J.D. 2015. *The “Russian” Civil Wars, 1916–1926. Ten Years at Shook the World*, New York: Oxford University Press.

Smith S. 1994. «Writing the History of the Russian Revolution after the Fall of Communism», *Europe-Asia Studies* 46 (4): 563-78.

Smith S. 2002. *The Russian Revolution. A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press.

Traverso E. 2007. «The New Anti-Communism: Rereading the Twentieth Century», στο: M. Haynes & J. Wolfreys (επιμ.), *History and Revolution. Refuting Revisionism*, London & New York: Verso: 138-155.

Traverso E. 2011. *L’histoire comme champ de bataille : Interpréter les violences du XXe siècle*, Paris: La Découverte [2016. *Η Ιστορία ως πεδίο μάχης. Ερμηνεύοντας τις βιαιότητες του 20ού αιώνα*, μτφρ. Ν. Κούρκουλος, Αθήνα: εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου].

Wade R.A. 2001. *The Bolshevik Revolution and Russian Civil War*, Westport, CT: Greenwood Press.

Wade R.A. (επιμ.) 2004. *Revolutionary Russia. New Approaches*, Routledge.

Wade R.A. 2008. «The Revolution at Ninety-(One): Anglo-American Historiography of the Russian Revolution of 1917», *Journal of Modern Russian History and Historiography* 1: 1-42.

Werth N. 1997. «Un état contre son peuple. Violences, répressions, terreurs en Union soviétique», στο: S. Courtois, N. Werth, J.-L. Panné, A. Paczkowski, K. Bartosek & J.-L. Margolin, *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur, répression*, Paris: Robert Laffont: 43-295.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπυκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η 'κρίση' μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από 'κρίση'. Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για 'κρίση' άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική 'κρίση' όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει – σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους – ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η 'κρίση' έγινε crisis (λατ., αγγλ. & ισπ.), crise (γαλλ.) και crisi (ιταλ.) και κατόπιν "κρίση". Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (iudicium, judgement, jugement, juicio, giudizio για την 'κρίση' και crisis, crise, crisi για την "κρίση"), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπυκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου "αποφασίζεται" η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπυκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδειοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η "κρίση" επισύρει 'κρίση'. *Κρίση* λοιπόν...